

*Др Слободан П. Орловић, ванредни професор
Универзитета у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду*

ПРАВО НА ЖИВОТ У УСТАВУ – ЕКОЛОШКИ УГАО¹

Сажетак: у раду се обрађује право на живот из специфичног еколошког угла. Заправо, анализира се међусобни однос два људска права дефинисана уставом: право на живот и право на здраву животну средину. Њихова веза је веома блиска односно, конкретније казано, очигледна, условљена, прајна и распушта. Ово се не би могло закључити ако се узме у обзир време наступања (уставног регулисања) ових права. Право на живот је најстарије људско право а право на здраву животну средину спада у нову генерацију људских права.

Али ако се успореде садржаји права на живот и права на здраву животну средину јасно је да су ова људска права пројектована једно другом. Развој држава и мењање услова живота становништва мењаће и садржај права на живот, праћећи и еколошке стандарде. То говори да ће међузависност ова два права бити све већа и сложенија.

Кључне речи: право на живот, право на здраву животну средину, људска права, устав, Србија.

1. УВОД

На почетку приче о људским правима је право на живот. Човек се рађа слободан са свим правима и слободама које му припадају као живом (рођеном) људском бићу. Како су људска права „природна“ појава, сви људи су обдарени истим корпусом људских права без обзира где живе.²

Људска права од настанка буржоаских држава па до данас развијала су се на либералном идеолошком темељу. Истицање индивидуалитета и подразумевано је да су приватна права база сваког демократског правног

¹ Рад је део пројекта „Биомедицина, заштита животне средине и право“ бр. 179079 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Вид. Saša Gajin, *Људска права: правно системски оквир*, Београд 2012, 15.

система. Такав концепт се током историје повремено сукобљавао са људским правима која су, поред приватних (својинских) права појединца, узимала у обзир и једнакост, равноправност као и посебна права одређених група и колективитета. Палета људских права се још увек надограђује. Од прве генерације људских права, међу која спада и право на живот, до потоње, треће генерације мењао се и проширивао предмет њихове заштите. Људска права прве генерације имала су за циљ заштиту појединца од арбитрности државе. Човек је морао бити заштићен јер је носилац суверености. Друга генерација људских права тиче се посебне заштите рањивих група као што су деца, жене, избеглице, стари и др. Они због свог посебног статуса требају нарочит правни третман. Трећа генерација људских права уређује окружење људи (станиште) и вредности које су другачије али у својој укупности имају општи, глобални значај. Тако се гарантује различитост култура, штити национално наслеђе, чува биодиверзитет и животна средина.³

У реду основних људских права право на живот заузима прво место. Такав правни статус овог права логично пролази из самог живота као вредности без којег нема ни других гарантованих права. Отуда је право на живот као нека врста и логичног и правног изворишта повезано са свим другим људским правима. Тешкоћа је што право на живот није једноставно дефинисати. Постоје размимоилажења око обима овог права, форме и статуса (да занемаримо верске погледе на сам појам живота). Оно нема јасне границе па с почетка изгледа једноставно да би касније показало своју проблематичну природу.⁴ Живот као вредност који је заштићен овим правом нема једнаку универзалну заштиту на међународном нивоу. Исто је и са заштитом у националним правним системима – различита је.

Иако је право на живот од „врхунске важности“⁵ оно по свом статусу није неприкосновено нити је по дејству (заштити) апсолутно. Шта више, чини се да је право на живот свеобухватније заштићено у неком од својих бројних пренесених и конкретизованих облика под именом других људских права. Тако је, примера ради, право на живот, конкретизовано кроз слободу мисли и вероисповести сасвим (апсолутно) заштићено а да сам живот унутар права на живот нема такву потпуну заштиту. Правна релативизација права на живот, то јест могућност легалног одузимања живота

³ Judith R. Blau, Alberto Moncada, *Human Rights: Beyond the Liberal Vision*, Oxford 2005, 26 и 32.

⁴ Вид. Jon Yorke, „The Right to Life and Absolution of the Death Penalty in the Council of Europe“, *The Right to Life and the Value of Life: Orientations in Law, Politics and Ethics* (ed. Jon Yorke), Farnham 2010, 234.

⁵ Surendra Kumar, *Environmental Protection*, New Delhi 2009, 64.

види се, пре свега, у институту смртне казне. Питање легалности одузимања живота човеку и тиме ништења му права на живот повезује се, у другом плану, и са легализацијом абортуса и еутаназије.⁶ Ипак, чињеницом да немали број држава које у свом правном систему задржавају и примењују смртну казну за најтеже злочине, онемогућава се да право на живот у свом основном облику и значењу има потпуну заштиту.

Саму заштиту права на живот можемо, за потребе овог рада, посматрати као апстрактну и конкретнију. Прва би била уставноправна заштита коју прописује сам устав. И та норма о праву на живот нема санкцију. Друга је кривичноправна заштита која је конкретна и у реалности „најзначајнији и најснажнији сегмент правне заштите“. Савремене тенденције показују да се кривичноправна заштита учвршћује и проширује путем прописивања кривичних дела која штите право на живот али и друге вредности (уставно уређење, безбедност, човечност и др).⁷

Право на живот добија све потпунију заштиту и преко групе права у вези са здравом животном средином – еколошких права. Реч је о правима последње (треће) генерације, од друге половине XX века, која имају веома динамичан правни и практични развој.⁸ Најчешће се наглашава да еколошка права уствари штите сам људски живот (и живот флоре и фауне) који угрожава људском активношћу створена нездрава животна средина. Тако право на живот ужива нови ниво посредне заштите који самом његовом појму даје нову садржину. Самим тим му и подиже вредност. То се доказује правном регулативом која практично надограђује право на живот са правом на живот у „одговарајућој животној средини“.⁹

⁶ Еутаназија – убиство из милосрђа је посебно правно замршена. Ту су у конфликту две правне заповести. Лично право и слобода на самоодређење, што подразумева располагање сопственим правима па и правом на живот, је у сукобу са забраном убиства. Вид. Bertrand Mathieu, *The right to life*, Strasbourg 2006, 71.

⁷ Драгиша Дракић, „Кривично-правна заштита права на живот и личну слободу“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1-3/2002, 328-329.

⁸ Заштита животне средине као универзално јавно питање појављује се тек шездесетих година прошлог века. Али локални прописи о заштити животне средине су доношени много раније. Краљ Едвард I је још у XIV веку забранио ложење угља у отвореним пећима у Лондону како би се спречило загађење ваздуха. Donald K. Anton, Dinah L. Shelton, *Environmental Protection and Human Rights*, Cambridge 2011, 1. Даље у историји, за Римске империје олово је широко коришћено у различите сврхе и његовом штетном дејству је било изложено целокупно становништво. Чак постоје ставови (*Jerome O. Nriagu*) да је штетан утицај олова допринео пропасти Западног римског царства. Магдолна Сич, „Утицај загађења оловом на здравље човека (животну средину) у старом Риму“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2012, 192, 203-204.

⁹ Архуска конвенција (1998), поред конкретних права, гарантује генерално право сваком човеку да живи у одговарајућој животној средини. Вид. Rodoljub Etinski, „Specific Fea-

2. ПРАВО НА ЖИВОТ У СРПСКОМ УСТАВУ

Право на живот штите национални и међународни акти. У том смислу, може се издвојити Европска конвенција о људским правима¹⁰ која је имала снажан утицај на уређење људских права и у нас. Тако је и са правом на живот. Објекат заштите по Конвенцији је „живот сваког лица“ што значи да се свим људским бићима штити живот и то, како се наводи, законом.¹¹ Право на живот је апсолутно јер се не може порећи чак ни у „доба рата или друге јавне опасности која прети опстанку нације“.¹² С друге стране, пак, Конвенција изричито не обухвата права животне средине али се преко регулисаних људских права посредно штити и животна средина. Живот човека може бити угрожен озбиљним загађењем животне средине тако да је јасно видљива веза између живота, здравља и животне средине. Европски суд за људска права, који примењује и штити одредбе Конвенције, своју праксу заштите животне средине везује за људе. Ако загађење животне средине не утиче на људе пракса Европског суда нам казује да тај суд вероватно неће донети одлуку да је дошло до повреде људских права зајемчених Конвенцијом.¹³

На светском нивоу, Генерална скупштина УН је усвојила Други факултативни протокол (1989) уз Пакт о грађанским и политичким правима (1966). Њиме се државе потписнице обавезују да више неће извршавати смртне казне и да ће предузети мере да ову санкцију уклоне из својих закона. Држава, пак, може да изрекне смртну казну за најтежа кривична дела војне природе извршена за време ратног стања. Наша држава још није ратификовала овај протокол.¹⁴

Људска права су данас „основна“, „темељна“, „највиша“ вредност устава. Први устав који недвосмислено одређује да људска права имају највишу вредност у уставу је немачки Основни закон од 1949. Ипак, изворним текстом првог буржоаског устава, Устава САД од 1787, људска права нису била обухваћена. Сматрало се да би гарантовање одређених

tures of Human Rights Guaranteed by the Aarhus Convention“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2013, 80.

¹⁰ Ратификована од стране Државне заједнице Србије и Црне Горе 26. децембра 2003.

¹¹ Чл. 2 тач. 1 Конвенције гласи: „Право на живот сваког лица заштићено је законом. Нико не сме бити намерно лишен живота, осим приликом извршења пресуде суда којом је осуђен за злочин за који је ова казна предвиђена законом.“

¹² Ове норме се чак дефинишу и као императивне норме општег међународног права (*ius cogens*). Ljuba Slijerčević, „Pravo na život prema čl. 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima i Protokolu br. 6. i 13“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине* 4/2012, 293.

¹³ Едо Р. Корљан, *Европска конвенција о људским правима и право на животи*, докторска дисертација, Београд 2012, 293-295.

¹⁴ Драган М. Стојановић, *Уставно право*, II, Ниш 2009, 330.

права у уставу значило њихово неправдано фаворизовање у односу на она права која су остала изван устава. С тога су људска права постала уставна категорија касније донетим амандманима (1791).¹⁵

Устав Републике Србије од 2006. посвећује много простора људским правима, чак 77 чланова, више него трећину укупног броја уставних чланова (Устав Данске, примера ради, има само 15 чланова, Холандије 23 а Финске 18).¹⁶ Право на живот Устав сврстава међу апсолутно заштићена права. То значи да не могу бити предузете било какве „мере одступања“ у погледу обима и квалитета права на живот које је поставио сам Устав. Другим речима, „људски живот је неприкосновен“ како у редовним приликама тако и за време ратног и ванредног стања.¹⁷ Норма истог члана казује и да „у Републици Србији нема смртне казне“ и, у трећем ставу, да је „забрањено клонирање људских бића“.

Ово су три дела уставног члана који граде појам права на живот у нашем уставу. Неприкосновеност људског живота значи први ранг на листи вредности које штите уставом уређена људска права. Људски живот мора поштовати и заштитити сваки човек, групе људи или удружења, установе, институције, све до државе. Практична мера неприкосновености живота одредива је тек када се уставној норми дода и реално постојећи институционални систем који вреднује и штити живот. У нашој држави ту постоји одређени, често немали, раскорак између прописаног и стварног. Врховна вредност живота, са свим правним сегментима из Устава, у пракси је често много сиромашнија, далеко од „неприкосновености“. Исти, највиши ниво неприкосновености у Уставу ужива и људско достојанство као духовна вредност личности.¹⁸

Непостојање смртне казне је формална потврда изузетности људског живота у Србији. Питање смртне казне једна је од вечитих тема кривичног права, а код нас је подигнуто на уставни ниво и решено, као и код других европских држава (осим Белорусије), у складу са ставовима аболиционизма. Никома, ни за најтеже злочине како у рату тако и у миру, судови не

¹⁵ Vladan Petrov, „Ustav i ljudska prava danas – jesu li ljudska prava najvažniji deo ustava?“, *Ustavne i međunarodnopravne garancije ljudskih prava* (ur. Zoran Radivojević), Niš 2008, 310-311 и 314.

¹⁶ Darko Simović, „Ljudska prava u Ustavu Srbije od 2006 – kritička analiza“, *Ustavne i međunarodnopravne garancije ljudskih prava*, Niš 2008, 326-327. Уставописац је желео бројношћу норми о људским правима да остави што импресивнији утисак и тако уставни текст усклади са постојећим међународним стандардима. Овакво његово опредељење, неуобичајено у упоредном уставном праву, неминовно отвара једно питање, „у којој мери број уставних норми посвећен материји људских права одређује демократски карактер једне државе“. *Ibid.*, 326.

¹⁷ Чл. 24 Устава Републике Србије од 2006.

¹⁸ Чл. 23 Устава од 2006.

могу изрећи смртну казну. Ово значи да је живот сваког па и највећег злочинца у погледу те најтеже санкције неприкосновен.

Трећи прилог уставном праву на живот штити сам настанак живота. С обзиром да се генетика развија и у правцу стварања људи лабораторијским (вештачким) путем, копирањем људског гена, Устав штити само људски живот који је настао природним путем (телесном или вантелесном оплодњом).¹⁹ Само клонирање или покушаји клонирања људи су обавијени извесном фамом и тајновитошћу, а на основу овакве уставне одредбе су и противправни. То значи да и када би се вештачки створио човек који је заправо људски клон, он не би уживао право на живот, нити би за њега важиле уставне одредбе које непосредно и посредно штите живот. Питање које се овде може поставити је да ли је уставописац исправно поступио када је забрану клонирања предвидео у члану који уређује право на живот, а не у оквиру права на људско достојанство и на развој личности.²⁰

Право на живот се разрађује и уједно штити низом других људских права и слобода у Уставу. Нећемо наводити сва та права јер је листа подугачка, већ ћемо изабрати нека од права „најближих“ животу која су тиме и међу најважнијим. Право на људско достојанство је најближи пратилац људског живота. Оно би се могло дефинисати као поштовање личности, како самог људског тела тако и духа човековог – његовог морала, идеја, ставова. Право на достојанство је нужност права на живот. Просто, живот без достојанства би био форма без кључне садржине, сведен на нецивизацијски ниво и садржај. Важност права на достојанство види се и у томе што се оно више не везује само за човека већ се постепено проширује и на животиње, биљни свет, као и на укупну животну средину. Устав има и конкретизацију права на достојанство, а тиме посредно и права на живот, у члану о неповредивости физичког и психичког интегритета.²¹ Право на живот се штити одредбама којима је забрањено мучење, понижавање, нечовечно кажњавање, медицинско експериментисање људима.

¹⁹ На европском нивоу нема сагласности о природи и статусу ембриона или фетуса мада почињу да добијају неку заштиту у светлу развоја генетике и последица које производе генетски инжењеринг, медицинско помагање рађања и експериментисање са ембрионом. Judit Sándor, „Bioethics and Basic Rights: Personhood, Humans, and Boundaries of Life“, *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, (eds. Michel Rosenfeld, András Sajó), Oxford 2012, 1148.

²⁰ D. Simović. Забрана клонирања требала је бити предвиђена у оквиру чл. 23 Устава који уређује право на људско достојанство и слободан развој личности будући да не сме бити оспорено право сваког да без генетичких манипулација буде зачет, да се развије и роди. *Ibid.*, 332.

²¹ Чл. 25 Устава од 2006.

Низ других вредности најближе повезаних са правом на живот штите наредни чланови Устава. Тако су забрањени ропство и положаји слични ропству, трговина људима, принудни рад, сексуално или економско иско-ришћавање подређеног лица. Лична слобода и безбедност су такође прво-редне вредности које употпуњују садржај права на живот. Лишење слобо-де мора бити уређено законом, а лице које је лишено слободе и које је у притвору има низ права која му се гаратнују док такво стање траје, као и пре, у току и после суђења.²²

Право на живот се распознаје и у уставном праву на правну личност. Свако има право на правну способност – да буде носилац права и обавеза. Ово је нешто као правна примена права на живот без којег би оно у било којој држави остало само пука прокламација. По редовном следу догађаја право на живот преко правне способности добија и коначну правну димен-зију која се назива пословном способношћу – да својом правном радњом производи правне последице. И док су услови за стицање пословне спо-собности егзактни (старост и ментално здравље) у теорији и пракси посто-је разлике по питању када се стиче правна способност. Правна решења су различита – моменат зачећа, моменат рођења или неки интервал између (12, 14 или 40 дана од зачећа).²³ Према томе и почетак правне способности односно права на живот, у том смислу временски варира.

Поређењем права на живот уређеног садашњим Уставом са решењи-ма из претходног српског Устава, допринеће се сазнању о томе колико је свеобухватно право на живот и колико је интензиван однос права на живот са правом на здраву животну средину.

У Уставу Републике Србије од 1990. такође је живот човека „непри-косновен“.²⁴ Ипак ова иста реч из оба устава нема и исто значење. Овде неприкосновеност не значи апсолутност права на живот у редовним и ван-редним приликама. То знамо јер тај Устав не дели, по критеријуму веће и мање заштите,²⁵ људска права на апсолутно заштићена и остала. Штавише, у истом члану Устава се та неприкосновеност човековог живота суштин-ски негира јер се дозвољава изрицање смртне казне. Тако је најтежа кри-вична санкција спуштена на законски ниво јер се њиме прописују услови под којима се може изрећи смртна казна. Додуше, Устав ту могућност, у

²² Чл. 27-36 Устава од 2006.

²³ Вид. Дарко Симовић, Драгутин Аврамовић, Радомир Зекавица, *Људска љубав*, Бео-град 2013, 114.

²⁴ Чл. 14 Устава од 1990.

²⁵ У Уставу од 1990. нема поделе на апсолутно заштићена права и остала права, већ у вандердном стању председник Републике, на предлог Владе, доноси акте које посебне околности изискују, што значи да чак може суспендовати било које људско право гаранто-вано Уставом.

истом члану, сужава на изузетке које повезује са најтежим облицима тешких кривичних дела. Ову уставну могућност („може се изузетно прописати“) укинуо је закон 2002. године. Тако је уставна одредба практично де-рогирана законом.

Право на живот у Уставу од 1990. је скромније садржине у односу на право на живот у садашњем уставу и када читамо друге одредбе које допуњују полазну норму о неприкосновености живота. Људско достојанство није, као у новом Уставу, неприкосновено и тако изједначено са самим људским животом. Ранији устав људско достојанство штити блаже – термином неповредивости. Оно је ту не на нивоу неприкосновености човековог живота, већ степен ниже, и као и правно на приватан живот, неповредиво. Ипак, Уставом се разрађује „поштовање људске личности и достојанства“ тиме што се забрањује мучење, понижавајуће кажњавање или поступање. Не помиње се клонирање људи али се забрањују медицински и други огледи са људима без њиховог пристанка.²⁶

Садржај права на живот не обогаћују ни одредбе попут сада постојећих о забрани ропства и сличног положаја, о забрани трговине људима, о забрани принудног рада, сексуалног или економског искоришћавања. Са људским животом изједначена је слобода која такође ужива неприкосновеност. Исто као и код прописивања и изрицања смртне казне, изузеци од забране лишења слободе и сам поступак утврђују се законом.²⁷ За разлику од актуелног устава, ранији није имао толико „кривичноправних одредби“. У једном члану претходног устава детаљније је уређено лишење слободе кроз институт притвора, а у неколико чланова се уређује право на правну заштиту, претпоставка невиности, право на одбрану, право на накнаду штете.²⁸

3. ПРАВА НА ЖИВОТ И НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Прескачући сва остала људска права уређена Уставом, долазимо до односа права на живот и права на здраву животну средину. Њихова веза је очигледна, међусобно условљена, трајна и све значајнија. У том смислу јој се посвећује све више пажње у теорији, струци, позитивном праву и у конкретним мерама владиног и невладиног сектора.

Очигледност везе права на живот и права на здраву животну средину произлази из саме дефиниције ових права. Димензија права на живот, поред

²⁶ Чл. 26 Устава од 1990.

²⁷ Чл. 15 Устава од 1990.

²⁸ Чл. 16, 22-25 Устава од 1990.

напред поменутог достојанства, слободe и др, подразумева и здрав живот. Устав ово разрађује посебном одредбом о томе да свако има право на здравствену заштиту, то јест, на заштиту свог физичког и психичког здравља.

Међусобна условљеност права на живот и здраве животне средине значи да ова два права утичу једно на друго као неопходни услови конзумације права. Здрава животна средина је услов људског живота, тиме и права на живот, јер обратно, нездрава животна средина угрожава људски живот и ограничава, све до онемогућавања, остварење права на живот. Људски живот је, пак, услов постојања здраве животне средине. Једно од мерила да ли је животна средина здрава или не, јесте њен утицај на људе, односно и чињеница да ли је у њој могућ опстанак људи или не. У том смислу дефиниција здраве животне средине подразумева и елемент људског живота, а то је правним речима, право на живот.

Трајност односа права на живот и права на здраву животну средину подразумева постојање непрекидног међусобног утицаја. Тај утицај има своју позитивну страну – оба права се обогаћују и све боље штите. Човек, уживајући своје право на живот, утиче на природно окружење чувајући га и унапређујући. Али однос два права има и своју негативну страну - људи често угрожавају право на здраву животну средину а тако и сопствено право на живот, радњама загађивања. Повратно, тако загађена животна средина негативно утиче на живот људи. Однос два права је непрекидан и паралелан – док људи с једне стране чувају животну средину, са друге стране неки други људи је угрожавају и уништавају. Животна средина, било да је здрава или нездрава, непрекидно утиче на људски живот, ширећи и обогаћујући право на живот или га, пак, сужава и угрожава.

Међузависност права на живот и на здраву животну средину константно **расте**. То је последица многих услова, пре свега оних повезаних са начином живота и стварањем добара људске цивилизације. Просто, остварење права на живот у различитим сегментима (исхрана, стварање, здравствена заштита и др) утиче у све већој мери на здраву животну средину. Ту је највећи раст утицаја направљен у погледу практичног остварења права на рад – учешћем у производњи добара у индустрији, пољопривреди и другим гранама привреде. Те делатности су неопходне за остварење права на живот јер човек тако стиче материјална средства и добра неопходна за сопствену егзистенцију, али стварајући све више робе расте и његов утицај на животну средину. Пораст броја људи иде паралелно са развојем производње (од нафте до хране) што све више угрожава животну средину. Обратно, стандарди здраве животне средине све више утичу - прописима, мерама, активностима, на технологију производње, начин привређивања и на рад човека уопште. У пренесеном смислу то је и раст утицаја на право на живот.

У Србији је област заштите животне средине вишеструко уређена различитим правним актима. У питању су државни прописи, Устав, закони, подзаконски акти, као и правни акти аутономне покрајине и локалних самоуправа.²⁹ Овде ћемо се задржати на уставним нормама.

Право на здраву животну средину, по уставној дефиницији, има две компоненте.³⁰ Прву чини само право на здраву животну средину. То има свако. Овде је „свако“ управо људско биће које ужива право на живот па би се могло рећи да је предмет (обухват) ова два права исти. Друга компонента права на здраву животну средину је „благовремено и потпуно обавештавање о њеном стању“. Другим речима, свако има право да живи (реализација права на живот) у здравој животној средини. Пошто сви немамо сазнања о стању животне средине, „свакоме“ је дато право да на време и у потпуности буде обавештен о стању животне средине. Овде није назначено ко има обавезу да пружа таква обавештења.

Оно што се даље у истом члану уређује јесте одговорност и дужност у вези са здравом животном средином. Поново је субјекат најшире постављен – свако је одговоран за заштиту животне средине. Ово би практично значило да правно или физичко лице, без изузетка, може бити кажњено због чињења или нечињења. Ако угрожава или уништава животну средину (чињење) или због тога што је не штити (нечињење). Из ове свеобухватне групе субјеката издвојене су Република Србија и аутономне покрајине. Њихова одговорност у вези са заштитом животне средине одређује се као посебна. Али не прецизира се шта се сматра под посебном одговорношћу. Ако већ постоји термиолошка разлика између „одговорности сваког“ и „посебне одговорности“, правно би се те две синтагме могле разликовати као обична пажња коју је дужан да има свако и нарочита пажња – пажња доброг домаћина коју су дужни да имају Република и обе покрајине.

У трећем ставу овог члана говори се о дужности чувања и побољшавања животне средине. Правно-логички овај део норме би требало да стоји пре дефинисања субјеката одговорности. Природан след је: право (први став) па дужност (други став) и на крају одговорност (трећи став). Овде дужност ни садржајно није јасно одвојена од одговорности. Тешко је наћи стварну разлику између радњи „штитити“ и „чувати“ животну средину. Свако је по првом појму одговоран а по другом дужан, иако су те две речи,

²⁹ Развијен правни систем заштите животне средине сматра се чак основом савремене правно уређене државе. Уопштено, право које се тиче заштите животне средине може се груписати у четири широке категорије: приватно право (посебно деликтно и имовинско право), јавноправни прописи (посебно кривично право), тржишна правила и уставно право односно људска права. D. K. Anton, D. L. Shelton, 16.

³⁰ Чл. 74. Устава од 2006.

штитити и чувати, суштински идентичне. Поред тога, у дужност свакога спада и побољшавање животне средине. То, без разраде у закону, остаје „мртва“ дужност. Јер овако како је написано свако би морао да буде активан у односу на животну средину у смислу да предузима одређене радње којима се стање животне средине унапређује. То просто није могуће, нити је реално. Сви не могу да предузимају такве активности, нити хоће, а многи немају сазнања (нису свесни) какве су то радње којима се ефективно побољшава животна средина. Отуда би овај део уставне дужности морао бити јасно дефинисан прописом ниже правне снаге како у погледу субјекта на које се односи и у којој мери, тако и у погледу конкретних радњи побољшавања. Без тога ова одредба остаје само апел, а не диспозиција уставне норме.

Друге одредбе о животної средини су раштркане по Уставу и налазимо их и изван чл. 74. Тако је право на предузетништво по правној снази „испод“ права на здраву животну средину јер се може ограничити ради заштите животне средине и природних богатстава.³¹ Такође, право коришћења и располагања одређеним непокретностима се може ограничити односно условити, да би се отклонила опасност од наношења штете животної средини. Тако је право на здраву животну средину „надређено“ стварним правима над пољопривредним, шумским и градским грађевинским земљиштем у приватној својини.³² Међу одредбама о надлежностима Републике нашла се и животна средина. Устав установљава надлежност Србије да уређује и обезбеђује систем заштите и унапређења животне средине и са њим најближе повезану заштиту и унапређивање биљног и животињског света.³³

Ако бисмо судили по броју одредби о животної средини закључили бисмо да Устав од 1990. није тој теми придавао важности као овај садашњи. У чл. 31. Устава који говори о здравој животної средини уређује се једно право и две обавезе. „Човек“ је субјект који има право на здраву животну средину. Он је наизглед ужезначан него што је то у садашњем уставу са појмом „свако“. Али суштински обе речи овде имају исто значење. Иако би појам „свако“ у правном значењу обухватао, поред физичких, и правна лица, када је реч о здравој животної средини јасно је да ту право могу да имају само жива бића. С тога је одредба о томе ко је субјект права

³¹ Чл. 83 Устава од 2006.

³² Чл. 88 Устава од 2006.

³³ Чл. 97. ст. 1 тач. 9 Устава од 2006. Вероватно су омашком написани слични али по значењу и различити термини: *унапређење* животне средине и *унапређивање* биљног и животињског света. Први израз више одговара напредовању у некој служби – војно унапређење официра је добијање вишег чина.

на здраву животну средину у овом уставу – човек, прецизнија па и примеренија него одредба садашњег устава – свако.

Други став овог члана уређује две дужности – прва је да се штити, а друга да се унапређује животна средина. Шта се подразумева под заштитом животне средине требало би да је свима схватљиво. То је првенствено непредузимање оних радњи којима се штети животној средини (примера ради, загађивање животне средине расипањем отпада). Поред нечињења, заштита животне средине може се провести и различитим активностима како од стране појединца у његовом окружењу („микросфери“), тако и организованом активношћу више учесника, организација и др. на ширем пољу. У вези са обавезом унапређивања животне средине јасно је, као и код одредбе садашњег устава, да без конкретизације појма „унапређивање“ у правном пропису ниже правне снаге, „свакоме“ неће бити јасно шта та обавеза конкретно значи и подразумева. Управо због тога и постоји одредба „у складу са законом“ коју је, нејасно због чега, нови устав изоставио.

Даље у овом члану треба прокоментарисати још две одредбе. Прво у погледу различитог дефинисања субјекта права и субјекта обавезе. Носилац права на здраву животну средину је човек, а субјекат обавезе штићења и унапређивања животне средине су сви. Ова терминолошка различитост је сасвим оправдана. Право на здраву животну средину има човек као људско биће. Од живих бића, једино је човек субјект у Уставу. Правним речником казано човек је физичко лице, а правна лица као неживи субјекти, нису носиоци права на здраву животну средину.

Друга примедба тиче се појмова „здрава животна средина“ и само „животна средина“. Први је у вези са правом а други у вези са обавезом па се ту може и пронаћи сувисло објашњење ове разлике. Човек живи у некаквој животној средини, било да је она здрава или нездрава. Али право се може имати само на здраву животну средину јер она друга, нездрава животна средина није никаква погодност за човека коју би му још и устав требао гарантовати. Напротив. У вези са обавезама да се штити и унапређује животна средина а не здрава животна средина, постоји једно објашњење. То је ширина самог предмета заштите. Животна средина је шири појам од здраве животне средине. Ова друга је, штавише, коначан циљ свих еколошких активности. Тако да је потребно унапређивати животну средину све док она не достигне ниво здраве животне средине. Обавезу заштите животне средине а не здраве животне средине не треба тумачити тако да заштиту ужива и нездрава (загађена) животна средина. Овде се уставописац руководио тиме да и животна средина која не испуњава стандард здраве ужива заштиту, у смислу да је обавеза свих да је штите тако што је не смеју додатно загађивати.

И у погледу броја осталих уставних одредби које помињу животну средину овај устав је скромнији у поређењу са садашњим уставом. Нема ограничења привредних и других делатности на начин да се штити животна средина, нити су стварна и друга права на непокретностима условљена старањем о здравој животној средини. Места где се у Уставу још помиње животна средина су одредбе о надлежностима Републике, покрајина и општина.³⁴ Највише, али и најапстрактније, системско уређење животне средине је надлежност Републике. Србија уређује и обезбеђује „систем заштите и унапређивања животне средине“ и са њом повезану „заштиту и унапређивање биљног и животињског света“. Аутономна покрајина, у складу са Уставом и законом, доноси подзаконске акте „којима уређује поједина питања од интереса за грађане у аутономној покрајини“ а тичу се, између осталог, и „заштите и унапређивања животне средине“. На трећем, најнижем нивоу власти делују органи општине у складу са (само) законом. Једна од општинских надлежности је и „заштита и унапређење животне средине“, конкретним мерама на подручју општине.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Право на живот је темељ основних људских права. По логици призашлој из теорије природних права, оно је почетно људско право, неопходно за правно уређење и практичну примену других људских права. Јасна веза овог права постоји са правима све три генерације људских права.

Иако припада знатно каснијој генерацији права прокламованих и заштићених тек у другој половини XX века, право на здраву животну средину блиско је повезано са правом на живот. Ово право је важна надоградња права на живот. У условима постојања данашњих држава и живота њиховог становништва, право на здраву животну средину све више се стапа са правом на живот. Услови животног окружења у неким регијама су толико лоши да је отворено питање опстанка људског живота у њима. То значи да се тамо угрожава и само право на живот.

Нормативно поређење два последња српска устава показало је разлику у обиму права на живот, као и раст значаја права на здраву животну средину. Димензија права на живот је у Уставу од 2006. проширена квалитативно и квантитативно у односу на претходни устав. То говори да се друштвени развој и промене одражавају и на ово почетно, базно људско право.

³⁴ Чл. 72 ст. 1 тач. 5, чл. 109 ст. 1. тач. 3, чл. 113 ст. 1. тач. 5 Устава од 1990.

Битна и веома динамична страна проширења права на живот видљива је кроз призму развоја права на здраву животну средину. Класификација овог еколошког права као све важнијег (чак и најважнијег) по људе и биодиверзитет у целини, значи и да се његова важност по право на живот увећава. Поређењем ова два српска устава преко норми о праву на здраву животну средину види се да је потоњи устав посветио више норми животној средини и тиме јој повећао значај. Право на здраву животну средину чак је и надређено неким правима која такође имају своје место у садашњем уставу.

Све ово наводи на заључак да ће право на здраву животну средину по критеријуму важности и даље имати узлазни пут. Самим тим ће и његов утицај на право на живот и даље расти. Није неосновано претпоставити да ће се чак и уставна дефиниција права на живот директно повезати са здравом животном средином. Формулација би могла да гласи: свако има право на живот у здравој животној средини.

*Slobodan P. Orlović, Ph.D., Associate Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

Right to Life in Constitution– an Ecological View

Abstract: *this work deals with the right to life from the specific ecological view. Actually, it is analysing the relationship between two human rights defined by the Constitution: the right to life and the right to healthy environment. Their relationship is very close and, specifically said, it is: obvious, conditional, permanent and growing. This could not be concluded if the time of occurrence (Constitutional regulation) of these rights is considered. The right to life is the oldest human right while the right to healthy environment belongs to new generation of human rights.*

However, if the contents of the right to life and the right to healthy environment are compared, it becomes clear that those two human rights are interwoven with each other. Development of states and change of life conditions of citizens will also change the content of right to life, by following ecological standards. This means that the interdependence of those two rights will be larger and more complex.

Key words: *right to life, right to healthy environment, human rights, constitution, Serbia.*

